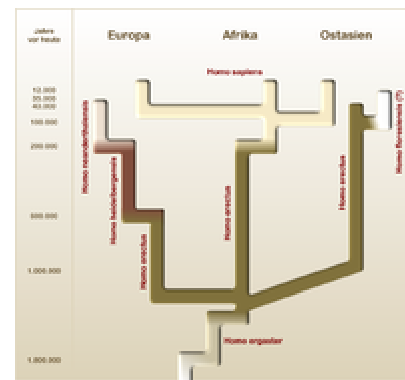
WIKIPEDIA

Neanderthaler

Van Wikipedia

Dit artikel is gesjreve (of begós) in 't Norbiks. Laes hie wie v'r mit de versjillende saorte Limburgs ómgaon.

D'r **Neanderthaler** (wetensjappeleke naam *Homo sapiens neanderthalensis* of *Homo neanderthalensis* geneumd), laefde in 't paleolithicum tösje 150.000 en 30.000 jaor gelaeje versjprèjd över Europa, 't Midde-Ooste en Centraal-Azië. In dis periode makde de Neanderthalers twieë Iestieje mèt. Algemèng wert aa-genaome dat e neet d'r directe väörowwer is van d'r moderne miensj. D'r Neanderthaler laefde gerume tied naeve d'r Cro-Magnonmiensj, dae geldt es d'r örsjte moderne miensj en Homo sapiens sapiens geneumd wert. 't Is oonbekènd of d'r Neanderthaler zich mèt d'r moderne miensj haat kènne vermenge. DNA-oonderzeuk kènt dao helderhèèd in brènge. Es type miensj is e oetgesjorve. D'r Neanderthaler waor d'r örsjte die 't gebruuk van sjerpe projectiele perfectioneerde mèt de levalloistechniek en waor waarsjinglek al bezig mèt kuns in 't make van grotsjèlderinge.

Schematische vörsjtèlling van de evolutie van d'r miensj

De Neanderthalers sjtamme waarsjienglek aaf van d'r *Homo erectus* en Homo heidelbergensis. Dizze miensjesaoërt leet mèt z'n trèktochte Afrika en/of Azië achter zich en vestigde zich in ander waeltdele. Daobie kieëme ze terech in biotope die es gevolg van geologische- en klimatologische gesjtèldhede, soms gaans aandersj waore es wat ze bies doe gekaand howwe. Ze paasde zich evvel dör verenderende lichaamskenmerke daaróp aan. In Europa leidde dit 500.000 jaor gelaeje töt *Homo heidelbergensis* en later tot d'r Neanderthaler. D'r 'Heidelbergmiensj' koes behuurlek laank waeëre. D'r Neanderthaler dao-enteaege how 'n kórte en gedrónge postuur. Algemèng wert aa-genaome dat d'r moderne miensj oongeveer 200.000 jaor gelaeje in Afrika oonafhankelek van d'r Neanderthaler oet 'n Afrikaanse oondersaoërt van d'r Homo erectus is oontsjtande.

Inhawd

Oontdèkkingshistorie

In 1856 ontdèkde me in 'n kloof (tal) van de reveer de Düssel ('t Neanderthal geneumd nao 'ne verlatienste naam van Neumann, 'ne gèsseleke oet d'r 17de ieëw) tösje Dusseldörp en Elberfeld (veural Mettmann) miensjeleke reste. 't Góng öm 'n sjedeldaak, e spaakbèèn, twieë dijbèèn, e baove-aermbèèn, 'n ellepiep en nog eenkel bróksjtukke. Johann Carl Fuhlrott besjoewde de gevoonde knäöek es de reste van 'ne primitieve miensj oet d'r Iestied. Mae d'r doe waeltberoemde anatoom Rudolf Virchow oordeelde d'r aandersj över en bewaerde dat 't sjedeldaak aafkomstig wieër van 'ne recaente miensjesjedel, dae evvel pathologisch misvormd waor en daoväör wal van 'ne idioot koes zieë.[1]

't Örsjte Neanderthalergeraemsj waoërt, achteraaf bezieë, oontdèkt dör Philippe-Charles Schmerling in Engis in de provincie Luuk in 1829. Al flót vón me daonao väöl sjedels in Gibraltar, Spy (bie Name), La Chapelle-aux-Saints en Moustier. Zelfs gaanse geraemsjdes waoërte voonde zoedat me al gow e betroewbaar beeld begoes te kriege van d'r Neanderthaler, dae neet groeëter waor es 1,60 m en gaans rechóp leep.

In de ow greendlaoge van de Belvédère bie Mestreech zeunt de odste reste van miensjeleke aanwezigheed in Nederland aagetróffe van 250.000 jaor lae.

De recaentste archeologische opgraving van Neanderthalerjachtkaampe in de Benelux von plaatsj vanaaf 1998 bies 2004 in Veldwezelt-Hezerwater (Belsj)[2]

In 't zuide van Limburg en 't noorde van de provincie Luuk zeunt tösje Zitterd en Luuk (o.m. S'nt Gietere, Belvédère, Sjpaubik,Veltwezelt, Voere óp de Sjoppemer Hèj en Sjnauweberg en Waeërsj) óp versjèjje plaatsje sjpore van aanwezighèèd van Neanderthalers voonde. [3]

Boew

Me haat lang gemiengd dat de Neanderthalers aapechtige moonsters waore mae dat is e verwrónge en verkieeëd beeld. De evolutie haat d'r väör gezörgd dat de Neanderthalers get klènger waore wie d'r moderne miensj, mae zjoerder geboewd en väöl sjterker. Hön robuust en massief lief haat d'r vör gezörgd dat ze twieë Iestieje koesse överlaeve.

Laefwies

D'r Neanderthaler makde sjtènge getuug. E gebroekde daobie 't debitagesysteem. Dit wilt zègke dat e probeerde van 'ne brók silex versjillende gereedsjappe te make. Hij deeg dit dör 't producere van aafsjlaeg. D'r Neanderthaler gebroekde 't levalloissysteem en 't discoïdale systeem.

'n Sjtudie van 'ne Franse archeoloog, J.M. Geneste, haat aangetuuënd dat vuursjtèè över groeëte afsjteng verveurd koesse waeëre. Afsjteng van mieë wie 100 kilometer waore mäögelek es 't góng öm oetzoonderlek good materiaal. Dit oonderzeuk tuuënt aan dat d'r sjprake mót zieë gewes van 'n handelsnetwerk.

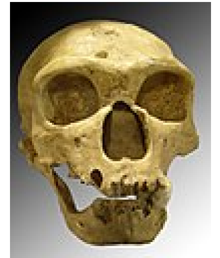
Sjedel van 'ne Neanderthaler gevoonde in Spy. Lèt óp 't lieëg voorhoofd, d'r laankgerèkde sjedel en 't bólvörmig achterhoofd en 't laoëk tösje d'r lètste baktaand en de kaak. Typische kenmerke van 'ne Neanderthaler.

D'r is genóg raej öm mèt betrèkking töt oonderzeuk nao rituele roond doeëd en laeve truuk te goeë bies d'r Neanderthaler. De doeëj waoërte in 'n foetushouding nao 't ooste gerich en me probeerde d'r doem of d'r wiesvinger bie d'r moond te brènge. Ze waoërte mèt roeëje oker besjprenkeld. Ooch blomegifte zeunt bekaand. De doeëj waoërte in grotte begrave.

Sjedel van 'ne Neanderthaler gevoonde in La Ferrassie.

Taal?

Sjedel Neanderthaler

Of en in welke mate Neanderthalers mètèè kalde is oonderwaerp va fel discussies. 't Liekt neet warsjienglek dat luuj die anatomisch zo kórt bie d'r moderne miensj sjteunt, in groepe laefde en bie de jacht samenwèrkde gèng gevorderde communicatiemethodes zówwe ha gehad[4].

Anatomie

Lang haat me gemiengd dat Neanderthalers neet koesse kalle ömdat d'r boew van 't sjtrottehoofd, de tóng of de kin dat oonmäögelek makde. Oonderhaand haat me fossiel reste voonde die laote zieë dat d'r boew daovan óp dat van d'r moderne miensj gelaeëk.[5]

De morfologie van d'r *Homo heidelbergensis*, voonde in Sjpanje, suggereert dat ze auditief aeve geveulig waore es d'r moderne miensj, gaans aadersj es wie bie d'r chimpansee. Warsjienglek waore ze in sjtaot öm 'n oondersjèèd te make tösje väöl versjillende klaanke.[6]

DNA-oonderzeuk

Oet recaent DNA-materiaal van Neanderthaler knäöek bliekt dat ze de ègeste versie FOXP2 gen haant wie modern luuj. Van dit gen is gewète dat 't 'n ról spelt in miensjeleke taal.[7]

In dit verband is 't interessaant öm óp te merke dat zjuus de gebiede oeë 't DNA-oonderzeuk van Plagnol[8] väöl archaïsche gene aantuuënde, Europa en West-Afrika, de bakermat zeunt van 'n aantal klèng taalgroepe (Baskisch en Kaukasische tale), mae ooch van 'n twieëtal belangrieke taalgroepe met 'n enorm versjpreidingsgebied in respectievelek Eurazië (Indo-Europese tale) en Afrika (de Bantoetale). Es vermenging kan werre aangetuuënd, zal ooch d'r wederzijdse invloed van taal en cultuur óp de versjillende bevolkingsgroepe opnuuj geëvalueerd mótte waeëre.

Väör-talige communicatie

Steven Mithen (2006) miengt dat Neanderthalers 'n oetgebreid proto-linguistisch communicatiesysteem howwe dat mieë muzikaal waor es de modern tale en dat väöraafgóng an de sjplitsing va taal en muziek in twieë menere van kènnis.[9]

In de jaore 70 deeg Elizabeth Bates oonderzeuk nao de oonderling aafhankelekhèèd van de örsjte linguistische vaardighede en non-linguistische factore. De gebare- en taaloontwikkeling va keender zówwe gedeeltelek 'n ègeste oonderliegkende sjtructuur es basis ha. Ze tuuënde aan dat gebare in de keenderleke oontwikkeling neet louter 'n väörsjtadium van 't kalle zeut. Gebare lieke ieëder 'ne väörsjproonk óp kalle te ha. E keend kan ieëder wieze (gebaar) es ver-wieze of beneume (sjpraak). Bates veroondersjtèlde dat 't taalverwervingsproces van de miensjhèèd in 't kórt herhaald wert in e miensjelaeve.[10]

Neanderthalers en Cro-Magnonmiensj

Me trèft d'r moderne mens ca. 40.000 jaar gelaeje vör 't örsj aan in Europa. E produceerde 'n cultuur die vaeër noe 't Aurignacien neume. D'r moderne mens en d'r Neanderthaler laefde daornao nog eenkele doezende jaore geliektiedig in dezelfde gebiede. Bies dat de Neanderthaler zich truuktrók oonder de Ebrogrens (Sjpanje). De recaentste Neanderthalervondsten zeunt ca. 28.000 jaar aod en waoërte aangetröffe óp Gibraltar. De Neanderthaler is dus roond die periode oetgesjtórve. Oeëdör dit is gebäörd is oonzieëker, en hieäöver besjteunt väöl theorieje, oeëvan de waarsjienglekste liekt te zieë dat ze zeunt voetgeconcurreerd (en wellicht oetgemoord) dör d'r Cro-Magnonmiensj.

Vuurversjneller

D'r Neanderthaler broekde mangaandioxide öm vuur te make. Mangaandioxidepoejer verlieëgt de ontbrandingstemperatuur va hoot van 350 graad nao 250 graad. Broensjtèèblökskes zeunt dör archeologe voonde bie överbliefsele van Neanderthalers. In 2016 waoërt dat proces pas wer her-oontdèkt. [11]

Veendplaatsje Neanderthaler

De sjprèjjing van de bies noe bekaande veendplaatsje wieze d'r óp dat d'r twieë bewoningsconcentraties waore oeëbie d'r mieë laefgrotte en woonplaatsje in aoëpelóch te vènge zieë; èng in Zuidwest-Frankriek en èng in Israël. 'n Lies van eenkel veendplaatsje van Neanderthaler(s), gerangsjikd nao laand:

Veendplaatsje van beginperiode

Veendplaatsje oet later periodes

- Belsj: Engis, Spy
- Bulgarije: Bacho Kiro
- Duutsjland: Neandertal (Kleine Feldhofer Grotte), Bilzingsleben, Salzgitter-Lebenstedt, Ehringsdorf
- Ingeland: Swanscombe, Clacton, Britse eilande
- Frankriek: Biache-St-Vaast, Levallois, Arcy-sur-Cure, Châtelperron, La Chapelle-aux-Saints, La chaise, La Borde, Combe Grenal, Pech-de-l'Azé, Regourdou, Le Moustier, La Micoque, Grotte Vaufrey, La Ferassie, La Quina, St-Césaire, Fontéchevade, Hortus, Montmaurin, Saccopastore
- Gibraltar: Devil’s Tower, Forbes Quarry, Gorham’s Cave
- Griekeland: Petralona
- Irak: Shanidar
- Israël: Amud, Kebarra, Skhul, Tabun (Mugharet-et-Tabun), Qafzeh
- Italië: Monte Circeo, Saccopastore, Sant Agostino, Terra Amata
- Kroatië: Krapina, Vindija

- Nederland: Maastricht-Belvédère, Mander (Overijssel), Corversbos-Hilversum
- Oezbekistan: Teshik Tash
- Portugal: Vilas Ruivas
- Sjpanje: El Castillo, Cueva Morin, Atapuerca
- Syrië: Derderiyeh
- Wales: Pontneywydd

Literatuur

- Arsuaga, Juan Luis, *Het halssieraad van de Neanderthaler; op zoek naar de eerste denkers*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2004.

Trivia

- De romans van Jean M. Auel, onder andere De stam van de holenbeer geunt över de periode oeëin d'r moderne miensj en d'r Neanderthaler naeve-n-èèn vörkieëme.
- D'r Belsje auteur Dirk Bracke sjreef 'ne jeugdroman över d'r Neanderthaler *Steen*[12]

Referenties

1. De verdaoling va Virchow (http://www.monumente-online.de/06/06/leitartikel/02_Neandertaler.php)
2. Veldwezelt-Hezerwater.html (http://www.webcitation.org/query?id=1256530509561445&url=www.geocities.com/patrickbringmans/veldwezelt-hezerwater.html)
3. Tussen Spy en Neandertal, J.P. de Warrimont (http://www.archeoforum.nl/pdf/tussenspyenneandertal.pdf)
4. Wil Roebroeks, 2000 *Food for thought: naar aanleiding van het menu van de Neandertaler*. Oratie bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Archeologie van de Oude Steentijd aan de Universiteit Leiden op vrijdag 3 maart 2000. 24 pag. oratietekst (https://openaccess.leidenuniv.nl/dspace/bitstream/1887/5355/1/OR155.pdf)
5. B. Arensburg, A. M. Tillier, B. Vandermeersch, H. Duday, L. A. Schepartz & Y. Rak, 1989, april, A Middle Palaeolithic human hyoid bone in Nature, issue 338, blz 758–760
6. Martinez, I., L. Rosa, J.-L. Arsuaga, P. Jarabo, R. Quam, C. Lorenzo, A. Gracia, J.-M. Carretero, J.M. Bermúdez de Castro, E. Carbonell, 2004, juli, Auditory capacities in Middle Pleistocene humans from the Sierra de Atapuerca in Spain, PNAS, volume 101, issue 27, blz 9976–9981
7. Neanderthals Had Important Speech Gene, DNA Evidence Shows (http://www.nytimes.com/2007/10/19/science/19speech-web.html?ref=world)
8. Plagnol V, Wall JD: Possible ancestral structure in human populations. PLoS Genet 2006, 2:e105.[1] (http://genetics.plosjournals.org/perlserv/?request=get-document&doi=10.1371/journal.pgen.0020105.eor)
9. Steven Mithen, *The Singing Neanderthals: the Origins of Music, Language, Mind and Body* (2006).
10. R. van Gelder en B. Hopkins (1987), Meer dan een gebaar, Psychologie, jrg. 7, nr 11 Lisse 1987, blz. 51-53
11. [2] (http://www.volkskrant.nl/wetenschap/rare-afgeschraapte-steentjes-neanderthalers-blijken-aanmaakblokjes~a4254289)
12. Dirk Bracke - Steen (http://users.telenet.be/dirkbracke/steen.html)

Kiek ooch

- Grót va Spy
- Engis
- Belvédère

Extern leenke

- Neanderthalers.be Tentoeënsjtèlling *Neanderthalers in Europa*, provinciaal Gallo-Romeins museum, Tóngere en Limburgs museum in Venlo bies 28 september 2008 (http://www.neanderthalers.be)
- Neanderthalers.nl (http://www.neanderthalers.nl)